

4. בין כסה לעשור: חודש, כסה, היסטוריה

הפסוק: "תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו" (תהילים פא, ד) מעצב תכנים ורעיונות של ראש השנה. פירוש מקובל מאחד 'חודש', 'שופר', 'כסה' ו'יום חגנו', ומביאם לאמירה הרמונית: "אי זהו חג שהחודש מתכסה בו – הוי אומר זה ראש השנה..." (בבלי, ראש השנה לד ע"א). כלומר, 'כסה' מתייחד לראש השנה לבדו, וממנו נגזר 'בין כסה לעשור' הידוע בפיוט ובספרות המנהג; וכאן כבר מובן 'כסה' ככינוי מטונימי לראש השנה. חשוב לציין כי לפרשנות מדרשית זו מטרות מוגדרות. בעיקרה יש לראותה בגדר 'מדרש הלכה' שתכליתו ביסוס חובת התקיעה בשופר בגדריה הידועים. המדרש – פעמים מאחד ופעמים מפרק – לא בא לפרש את עניינו הפשוט של הפסוק וזה סובל פרשנות אחרת.

אם נחזור לפסוק, התקבלת יוצרת זיקה בין 'כסה' ל'חודש', ולכן אולי טמון ברקע פירוש קדום יותר שמדבר על מועד מיוחד בחודש הראוי לאפיין 'כסה'; וראש חודש הוא כמובן מועמד משמעותי ביותר לכך. אולי מתאים 'כסה' זה ל'יום הכסא' בספר משלי ("צרוך הכסף לקח בידו ליום הכסא יבא לביתו" [משלי ז, כ]). הכוונה כאן למועד קבוע, ואף שהפרשנות המדויקת איננה פשוטה אין לשלול אפשרות שמדובר דווקא בירח המלא; ועדיין אין זה מן הנמנע שמועד קבוע זה הינו סוף החודש. הנה כי כן, גם אם הפירוש לזיקה בין 'כסה' ל'חודש' איננו פשוט, עצם הבלטת החודש כחודש דווקא ברורה מאוד, ואין כאן העדפה מיוחדת לחודש תשרי דווקא. העיסוק בכל זה מזכיר כי היו בין קדמונינו רבים שמבטם הופנה השמימה, בדקו את הירח אם ב'כסה' הוא ואם לאו. הפירוש מבליט את הלוח הירחי, ומכיוון שאצל חז"ל ניכרת המגמה לראות בראש השנה של תשרי מועד מרכזי המייצג את השנה הירחית, הגענו בעקיפין גם לראש השנה.

מכאן למוסיקה הגלומה במזמור. אם נפסע בקצבה ונעמיק מעט בפרק פא העומד כאן לדיון, יתברר כי השופר איננו עומד בו בפני עצמו. הניסוח – מונחים ופעלים – כולל 'תזמורת' שלימה: "הרנינו לאלהים עוזנו הריעו לאלהי יעקב. שאו זמרה ותנו תף כנור נעים עם נבל. תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו" (תהילים פא, ב"ד). השאלה מהו היחס המוסיקלי המדויק בין הכלים השונים, וכיצד בדיוק 'כינור נעים' משתלב ב'שופר' 'מריע', איננה פשוטה, ועל פניו, יש כאן אמירה מוסיקלית מורכבת. פרשנות פשוטה יחסית תבליט את מרכזיותו של השופר: "זאת השופר הזכיר

בסוף ואמר בו 'בחודש' לרמוז שהשופר הוא עיקר מצוות היום הזה...² אליבא דגישה זו מדובר בראש השנה (היום הזה), ולפי זה הכלים שבפסוק אינם אלא רמז לכלים אחרים: "לפי שבמקדש היו תוקעים בשופר בלוויית קולות של כלים אחרים"³. כלומר, הפסוק מציין בעצם מצב דומה למשנה. אולם, יש לזכור כי במשנה מדובר רק בחצוצרות, ולא בכלים אחרים! המסיק אפוא כי התוף, הכינור והנבל אינם אלא סמל לחצוצרות, דורש בעצם את הפסוק; מנסה להבין את הפסוק על שפע צליליו כסמל למשנה ולחובות ההלכתיות הנגזרות ממנה. אך יש גם פשט; הוא נותר בחזקתו! ובחזרנו לפשט, נגלה כי בפסוק עצמו יש משהו ייחודי שכלל אינו תואם את ראש השנה בצביון של חז"ל. אם כן, באופן פשוט ניתן לדבר על הדרך שציינו בה את החודש, המשוקעת במזמור. וזה כלל תקיעה בשופר, אך בצדו גם נגינה במגוון כלים שלא מצאו את מקומם בהלכות תקיעה של ראש השנה. זה הוסיף יותר מנופך גרידא למועד המקראי, המוסיקה המורכבת הזו עדיין נזקקת לפרשנות, ולדידי סמוך ובטוח כי היא בוא תבוא.

הנה כי כן, התמונה הכוללת מתבהרת. החודש הוא הזוכה כאן להטעמת ייחודו הדתי, וראש השנה, מובלע רק כמקרה פרטי בתוך החודש. למעשה זהו יסוד העומק שממנו צומחת ומתפתחת מסכת ראש השנה, הפותחת כזכור בקידוש החודש ומגיעה לענייני השונים של השופר.

לא כאן המקום להעמיק בשאלה איך משתלב הקטע שהוזכר במזמור כולו, אך ברור שהמזמור ממקד בהצגת מבחר מענייני יציאת מצרים: "עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים... הסירותי מסבל שכמו כפיו מדוד תעברנה ... אבחנוך על מי מריבה סלה... אנכי ה' אלהיך המעלך מארץ מצרים..." (פא, ו'יא).

זוהי זווית מיוחדת של יציאת מצרים הזורשת הבהרות רבות (מדוע נזכר 'יוסף'? והאם הנאמר שישראל 'קרא לה' שיחלצו' תואם את הנאמר בספר שמות?), אך ברור שנרקם כאן קשר ישיר בין השופר לבין יציאת מצרים. קשר זה עשוי להתחזק לפי פרשנות מעניינת ל"שפת לא ידעתי אשמע" (פא, ו). לפי הפירוש הזה מתוארת כאן מעין התגלות בשפה לא ברורה ('שפת לא ידעתי'), העולה מתוך קול השופר.⁴ לדידנו, יש מקום לנסח זאת כ'התגלות מוסיקלית', ואכן, גם אנו הקטנים שאינם זוכים להתגלויות, מזועזעים כדבעי מקולו המרוסק, חסר השפה, של השופר; השופר אינו נזקק למורכבות מוסיקלית, בליל הקולות מצטמצם לשלוש 'מילים' – תקיעה, שברים, תרועה; אין צורך במילון מיוחד; האוזן יודעת לעשות את העבודה.

2. עמוס חכם, **דעת מקרא לתהלים**, עמ' עט.

3. שם, בעקבות: משנה, ראש השנה ג ג.

4. לעיל הערה 2, עמ' פ.

קשר ישיר בין יציאת מצרים לשופר אולי איננו עולה בפשטות מן הכתובים, אך עצם הקשר בין מצוות החדש ליציאת מצרים הוא קשר מהותי שיסודו בספר שמות. "החדש הזה לכם ראש חדשים..." (שמות יב, ב), מובא כמעין מצע רעיוני ליציאת מצרים. מצע זה מעניק תודעת זמן לעבדים המשתחררים, תודעת זמן שכה חיונית לחיים של חופש.

הרעיונות הנדונים כאן עולים כמדומה גם בסדרת הדרשות הבאה:

בראש השנה יצא יוסף מבית האסורין, מנלן? דכתיב 'תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגנו כי חוק לישראל הוא וגו' עדות ליהוסף שמו בצאתו וגו'. בראש השנה בטלה עבודה מאבותינו במצרים – כתיב הכא 'והוצאתי אתכם סבלת מצרים' (שמות ו, ו), וכתיב התם 'הסירותי מסבל שכמו'. בניסן נגאלו כדאיתא, בתשרי עתידין ליגאל – אחיא 'שופר' – 'שופר', כתיב הכא 'תקעו בחדש שופר', וכתיב התם 'ביום ההוא יתקע בשופר גדול' (ישעיהו כז, יג)... (בבלי, ראש השנה יא ע"אע"ב).

מובאת כאן השוואה בין ראש השנה ותשרי לבין ניסן ופסח, שעניינה המרכזי החלת ענייני יציאת מצרים גם על ראש השנה ותשרי. פורמלית, 'תקעו בחדש שופר' – הפסוק העומד בבסיס מאמרנו, הוא מקור הדרשה, וברוח הנאמר לעיל, זו מבינה את ה'חדש' וה'כסה' ככינויים פשוטים לראש השנה. דוק, מובן שהמועדים העיקריים של יציאת מצרים עצמה קשורים לניסן, את הפשט הזה אי אפשר לעקור בשום דרשה, אך היסודות ליציאה נוקבים ויורדים עד ליוסף, ואחר כך מגיעים להפסקת העבודות, ואת כל זאת המדרש בא לקשר לראש השנה. ואם נמשיך ונגלגל את הרעיון שנטווה כאן, נגיע במהלך סיבובי בחזרה לראש חודש.

כאמור, הגענו כאן לחשיבות הלוח הירחי. יציאת מצרים זקוקה לא רק לתודעת זמן, היא נצרכת ללוח ירחי. יציאת מצרים היא הסמל הגדול לתפיסת ההיסטוריה היהודית. העולם משתנה לפתע ולא חוזר לעצמו. המחזוריות המאופיינת בשנה השמשית על עונותיה האקלימיות לא רלוונטית להיסטוריה. ניתן לשנות דברים, והשינוי מוביל – כך מלמדת יציאת מצרים – למטרות חיוביות. מטרות חיוביות, לא חזרה לתוהו ובוהו! אין מחזוריות! ראש השנה חיוני להתכת רעיון יציאת מצרים במושג החדש. ראש השנה של המדרש מראה כי בהיסטוריה יש שלבים: קודם יוסף, אחר כך הפסקת העבודות, ורק אחר כך יציאת מצרים. את השלבים מזהים רק בדיעבד. לשם כך אסור לשכוח, ויוסף מסמל זאת (כזכור, המצרים היו שכחנים גדולים: "ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחו" [בראשית מ, כג]); "ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף" [שמות א, ח]). לשם כך צריך ללמוד היסטוריה, וגם להתבונן בירח – לדעת מהו חודש, ויש מסקנה: תקעו בחדש שופר. שופר ככלי ללימוד ההיסטוריה מנלן? ממדרשי ראש השנה!